Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/9

АБДУРЕҺИМ ӨТКҮР ШЕИРЛИРИДА «БАҺАР» СӨЗИНИҢ ҚОЛЛИНИЛИШИ

Abdurehim Ötkür Şeirlirida “Bahar” Söziniñ Qollinilişi

Abdurehim Ötkür’ün Şiirlerinde “Bahar” Sözünün Kullanılışı

The Usage of the Word ¨Spring¨ in the Poems of Abdurehim Ötkür

Руслан АРЗИЕВ[*]

Кыскыче мезмуни

Мақалида атақлиқ уйғур шаири, язғучиси һәм алими Абдуреһим Өткүрниң шеирийитидә «баһар» сөзиниң қоллинилиш алаһидилиги тәһлил қилинған. Мәзкүр сөз уйғур әдәбиятида пәқәт бир мәвсум нами мәнасидила әмәс, шундақла җәмийәттики иҗабий өзгиришләрни өз ичигә алидиған иҗтимаий-сәясий мәзмунғиму егә. Бу хил мәзмунниң Йүсүп Хас Һаҗипниң «Қутадғу билик» дастанидин башлинидиғанлиғи атап өтүлди. «Баһар» сөзигә мундақ иҗтимаий-сәясий мәзмун бериш сабиқ кеңәш дәвридики Қазақстан уйғур әдәбиятиниң 1920-1930-җилирида хелә рошән көрүниду. Октябрь инқилавидин кейинки җәмийәттики өзгиришләр поэтикилиқ тилда қиштин кейинки баһар билән қияс қилинған. Мақалида мошу дәвирниң вәкиллик характерға егә шаири Һезим Искәндәровниң иҗадийитидә «баһар» сөзиниң қоллинилиш алаһидиликлири тоғрилиқму әтраплиқ сөз болиду. Абдуреһим Өткүр өзиниң шеирлирида мошу әнъәнини давамлаштуруп, мәзкүр сөзгә техиму чоңқур мәна бериду. Нәтиҗидә шаир уйғур хәлқиниң өткән әсирдики тарихини, ечинишлиқ тәғдирини вә арзу-үмүтлирини өзигә хас бәдиий маһарити билән мошу бир сөз арқилиқ ипадиләшкә муйәссәр болалиған.

Ачкучлук созлер: *баһар, Абдуреһим Өткүр, әркинлик*

Özet

Makalede ünlü Uygur şair, yazar ve âlim Abdurehim Ötkür’ün şiirlerinde “bahar” kavramının kullanılışı tahlil edilmiştir. Bahar, Uygur edebiyatında bir mevsimi ifade etmenin yanı sıra toplumdaki değişimi de içine alan sosyal-siyasi bir mazmuna dönüşmüştür. Mazmunun bu tarz kullanımının Yusuf Hacip Hacip’in “Kutadgu Bilig” isimli eseriyle başladığını söyleyebiliriz. “Bahar” sözüne bu tarz sosyal-siyasi bir anlam yükleme, Kazakistan Uygur edebiyatının 1920-1930’lı yıllarında kaleme alınan eserlerde açıkça görülmektedir. “Ekim 1917 Devrimi”nden sonra toplumdaki değişimler edebi dilde kıştan sonraki bahar tasvir edilmeye çalışılmıştır. Makalede, bu devrin temsilcisi kabul edilen şair Nezim İskenderov’un eserlerinde “bahar” sözünün kullanımı ile ilgili de bilgi verilmiştir. Abdurehim Ötkür, şiirlerinde bu geleneği devam ettirip bahar sözüne daha derin anlamlar yüklemiştir. Neticede şair, Uygur halkının geçen yüzyıldaki tarihini, değişimini ve arzularını kendine has üslubu ile bahar sözcüğü aracılığıyla ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bahar, Abdurehim Ötkür, Özgürlük.*

---

[*] *Доцент, "Өрлеу" Билимни Ашуруш Миллий Мәркизиниң Шөбиси "Алмута Вилайити Бойичә Педагог Хадимларниң Билимини Ашуруш Институти" Тәрбийә Вә Шәхсни Иҗтимаийлаштуруш Кафедрисиниң Башлиғи, Алмута-ҚАЗАҚСТАН, ruslanarziyev@gmail.com*

Abstracts

In this article, the usage of the word "spring" in the poems of brilliant Uyghur poet, author and scholar Abdurehim Ötkür was discussed. The word "spring" has not only been expressing just a season in Uyghur literature, but also including a deep social and political meaning throughout the history. We can say that this usage can be traced back to the gigantic work titled "Kutadgu Bilig" of Yusuf Has Hajip. It reminds us the Uyghur literary works which were appeared in 1920-1930 in Kazakistan. After the "October 1917 Revolution", changes in the society were tried to be portrayed as spring which comes after winter in literary context. The information was also provided about the usage of the "spring" in the work of the poet Nezim Iskenderov, who was regarded to be the representative of this period. Abdurehim Ötkür was influenced by this style and had continued to use this skill in his poems and added a deeper meaning to the word "spring". As a result, the poet expressed the history, changes and desires of the Uyghur people in the last century by his outstanding works in his unique style through "spring".

***Keywords**: Spring, Abdurehim Ötkür, Freedom.*

Уйғур тилиға парс тилидин киргән «Баһар» сөзиниң лексикилиқ мәналирини 6 томлуқ «Уйғур тилиниң изаһлиқ луғитидә» төвәндикичә бәргән:

1. Төт пәсилниң биринчиси, қиштин кейин яздин бурун келидиған пәсил; көкләм, әтияз.
2. Көчмә. Түрлүк нәрсиләрниң, йәни һаят, өмүр, яшлиқ, илим-пән вә шу қатарлиқларниң гүлләп-яшниған, раважланған чағлири вә шундақ чағларниң символи: яшлиқ баһари.

Қедимий уйғур тилида баһар пәсли «йаз» бәзидә «йай» сөзлири арқилиқ ипадиләнгән. Маһмут Қәшқәрийниң «Дивану луғәт-ит түрк» әмгигидә «йай» сөзини «баһар, әтияз» дәп изаһлиса, луғәттә бирла қетим қоллинилған «йаз» сөзигә «яз», дәп изаһ бәргән. Йүсүп Хас Һажип болса, бу икки сөзни әксинчә изаһлайду: йаз – әтияз, баһар, йай- яз. «Қутадғу биликниң» «Йәти йулдуз, он өкәкни айур» намлиқ 5-бабида төрт пәсилин ениқ пәриқләнгән:

142 Үчи йазқы йулдуз, үчи йайқы бил,

Үчи күзки йулдуз, үчи қышқы бил.

(Үч юлтуз баһарниң, үчи язғидур,

Қишниңдур үчиси, үчи күзгидур).

Қедимий дәвирләрдә бу икки сөз бир бирдин анчә пәриқлинип кәтмигән (ЭСТЯ-74).

«Дивану луғәт-ит түрктики» мақалларда вә қошақларда «йай-баһар» сөзи асасән пәсил мәнасида қоллинилған. Буни баһарни тәсвирләйдиған қошақлардин вә вә қиш билән баһарниң өзара тоқунушиға бағлиқ қошақлардин байқаймиз.

Қедимий уйғур әдәбиятида «баһар» сөзиниң қоллинилиши

Бу дәвирдики әдәбиятқа вәкиллик қилидиған Йүсүп Хас Һажипниң «Қутадға билик» әсәриниң «Ярук яз фәслин, улуғ Буғра хан өгдисин аюр» намлиқ 4-бабида «йаз-баһар» сөзи уддул мәнада қоллиништин башқа, мәлум дәрижидә ижтимаий түскә егә мәнадиму қоллинилған. Бир қаримаққа бир биридин жирақ бу икки мавзуниң, йәни яз-баһар пәсли мәдһийиси билән Буғра хан мәдһийисиниң бир бапта биллә

берилиши мәнтиқигә тоғра кәлмәйдиғандәк билиниду. Адәттә бир бапта ейтилидиған пикирләр мәзмун жәһәттин бир пүтүнлүкни тәшкил қилиш керәк.

Шаир мәзкүр бапниң 63-80-бәйтлиридә баһар пәслидә тәбиәттә йүз беридиған ижабий өзгиришләрни әжайип бәдиий маһарәт билән тәсвирләйду:

75 Улар қуш үнин түзди үндәр әшин,

Силиг қыз оқыр тәг көңүл бәрмишин.

(Улар қуш сайриди үндәп йолдишин,

Гөзәл қиз қичирған кәби сөймишин).

80 Қалық қашы түгди, көзи йаш сачар,

Чәчәк йазды йүз көр күләр қатғурар.

(Қашин түрди асман, көзи яш чачар,

Чечәкләр йүз ачти, күлүп қатқарар).

Мошундақ гөзәл бир мәнзирә тәсвирләнгәндин кейин, дуния-тәбиәт шаирға муражиәт қилип, «хақан йүзини көрмидиңму», дәйду. Баһар пәслидики өзгиришләрдин кейин бирдинла тәбиәт–дунияниң хақанни издиши арқилиқ баһарниң келиши билән тәбиәттә йүз бәргән ижабий өзгиришләр һәм Буғраханниң тәхткә чиқиши билән дөләттики ижабий өзгиришләр бир-бири билән бағлаштурулиду. Дуния-тәбиәт бу улуғ хақанни тәбрикләп соға әвәтиду (86-99-бәйтләр):

93 Ажун тынды орнап бу хақан өзә,

Анын ыдты дунйа таңуқлар түзә.

(Жаһан тинди чиққач хақан тәхткә,

Жаһан сунди соғат хақан бәхтигә).

94 Әсирдин кәлигли қалық қушлары,

Қайу рай-и һинди қайу қәйсәри.

(Пазадин келучи сама қушлири,

Бири райи һинди (қуш нами), бири қәйсәри (қуш нами)

94 Өгәр атын үндәп үнин түртүшүп,

Күвәнч бирлә авнур сәвинчкә тушуп.

(Етин атишип, бәслишип сайришур,

Сөйүнүш, хошаллиқ ара яйришур).

95 Бу түрлүг чәчәк йәрдә мунча бәдиз,

Йазы тағ қыр опры йашыл көк мәңиз.

(Гөзәл мәнзирә, йәрдә гүл хилму хил,

Дала, тағ, едир, қир йүзи көк, йешил).

Муәллип болса, Буғраханға өз китави - «Қутадғу биликни» соға қилиду (112-бәйт). Әсәрниң бу йәрлири Ним Шеһитниң «Миң өй вә Пәрһад-Ширин» поэмисидики Ширин дунияға кәлгәндә тәбиәтниң униңға өз соғилирини әвәткән жайлирини әскә салиду:

Шерин туғулған күндин илгири,

Махтинар екән жәннәт һурлири.

Дунияға Шерин көз ачқан күни,

Тәвәррүк дәпту һәммигә уни.

Тәбрикләшкә бармай дәп қуруқ,

Һәсән-һүсәнни йоллапту упуқ.

Қилар лента дәп сачиға уни,

Махтинип дәпту барчиға буни.

Әрзимәпту у пәри чеһригә,

Ташлапту уни асман қәһригә.

Шуниңға упуқ болуп бәк хижил,

Рәң апту сериқ, гаһида қизил.

Бойниға тизип қилсун дәп маржан,

Тәқдим қилипту юлтузни асман.

Қобул болмиғач һеч бир юлтузи,

Чиқмапту шундин бу ян күндүзи.

Хижиллиқ йетип һөснидин Күнгә,

Тохталмастин кетипту түнгә

«Қутадғу биликтә» шундақла «яз-баһар» сөзи яшлиқ мәнасидиму ишлитилгән:

4623 Йигит әрсә йашың, йаз әрсә йылың,

Соғық ишкә тутғыл, иситур қаның.

(Йешиң яш болуп, өмрүң болса, баһао,

Соғуқни көп ишләт, қениң совутар).

Шаир «Йигитликкә ачып, авучғалықын айур» (Йигитликкә ечинип, қерилиқ һәққидә ейтқанлири) намлиқ 1-илавидә мундақ язиду:

6531 Йаруқ йаз тәг әрдим түмән тү чәчәглик,

Һәзанму түшүттүм, қамуғни қурыттым.

(Йоруқ яздәк әрдим түмән рәң чечәклик,

Хазан болдимикин, һәммини қуруттум).

«Яз-баһар» сөзиниң бу хил мәнада қоллинилиши 6007-бәйттиму учришиду.

Кона уйғур әдәбиятида «баһар» сөзиниң қоллинилиши

Кона уйғур әдәбиятиниң яки классик уйғур әдәбиятиниң яркин вәкили болған Наваийниң әсәрлири бойичә түзүлгән 4 томлуқ луғәттә бу сөз төвәндикичә мәналарда ишлитилгән:

1. Баһар, көкләм;
2. Чимәнзар, гүлзар;
3. Дәрәқ гүли;
4. Гөзәл, саһибжамал яр;
5. Юлтузлар чақнап турған түн;

Шундақла бу луғәттә мәзкүр сөзниң изафәт шәклидә кәлгән вариантлириму берилгән: баһари вәсл - йетишиш баһари, баһари жамал -гөзәл чирай, жамалниң камаләткә йәткән дәври, баһари ишқ - сөйгү баһари, ишқу муһәббәтниң башлиниши, баһари назпәрвәрд - назу кәрәшмә саһибәси, баһари аләмара - аләмни безигүчи баһар, баһари һөсн - мәһбубә, гөзәл яр. Бу дәвирдә әдәбиятниң жәмийәт билән беваситә алақиси суслишип, «әдәбият пәқәт әдәбият үчүн» дегән чүшәнчә бесим болуп, әдәбий әсәрләрниң вәзиписи жәмийәттики өзгиришләрни әкс әттүрүш керәк дегән чүшәнчигә анчә диққәт бөлүнмигән. Шуңлашқа Наваийда «баһар» сөзигә ижтимаий, сәясий мәзмун бериш луғәттә байқалмайду.

Заманивий уйғур әдәбиятида «баһар» сөзиниң қоллиниши

Мәлумки, заманивий уйғур әдәбиятиниң шәкиллинип, тәрәққий етишигә сабиқ Советләр иттипақида ениғирақи Қазақстанда 1920-30-жиллири мәйданға кәлгән уйғур әдәбиятиниң тәсири сезиләрлик дәрижидә болди. Бир топ яш, талантлиқ қазақстанлиқ уйғур шаир вә язғучилири қисқа вақитниң ичидә Европа әдәбиятиға хас алаһидиликләрни уйғур әдәбиятиға елип кирип, уни мәзмун, шәкил вә жанрлиқ жәһәтләрдин бейитти. Әдәбиятниң жәмийәттики ролини күчәйтти.

Бу йәрдә биз заманивий уйғур әдәбиятиниң дәсләпки дәвридә (1920-1930-жиллар) «баһар» сөзиниң қоллинилишини қазақстанлиқ шаир Һезим Искәндәровниң ижадийити мисалида көрситип өтүшни тоғра көрдуқ. «Тетик» тәхәллуси билән ижат қилған бу шаиримиз 1906-жили туғулуп, 1975-жили вапат болған. 1937-жили шаир ижадиниң он жиллиғи дөләт тәрипидин кәң даиридә нишанлинип, арқидинла репрессиягә учрап 19 жил түрмидә йетип, Сталин вапат болғандин кейинла түрмидин азат қилинған. Униң 20-30-жиллири язған шеирлирида «баһар» сөзи өзиниң уддул мәнасидин сирт төвәндикичә икки хил көчмә мәнада қоллинилған:

1. Баһар – социалистик әмгәк вақти. Бу мәнадики шеирлар социалистик түзүмдики әмгәк шатлиғини тәсвирләшкә, мәдһийиләшкә қаритилған. Шу дәвирдики чүшәнчә бойичә, социализм кәмбәғәлләргә өзи үчүн, социалистик дөлити үчүн әркин әмгәк қилишқа мүмкинчилик бәрди. Уйғурлар асасән деханчилиқ билән шуғулланғанлиқтин деханлар әмгигини көпирәк мәдһийилигән. Ишчилар әмгигини баһар пәсли билән бағлаштуруп мәдһийләш тамамән аз болған:

Һәммә киши етизда,

Бир адәм йоқ йезида.

Мана әнди иш вақти,

Деханларниң хуш вақти. («Баһар» шеиридин. 1927-ж.)

Баһар – һаят, жан тәвринип,

Әмгәкчи әл қайнап ташар,

Кәң етиз әмгәк билән,

Чуқан селип, яшнап ятар. («Баһар» шеиридин. 1933-ж.)

Һәй баһар, қойнуңда әр,

Колхоз ели ишләп қанар. («Баһар» шеиридин. 1935-ж.)

Йәңни түр, ишлә бол чапсан,

Һәр ишта йәңмәк бирләшкән әмгәк,

Адил әмгәктин чечәкләр атқай,

Гөзәл баһар ай нағрилар чалғай! («Нағрилар чалғай» шеиридин. 1935-ж.)

Баһар пәслини әмгәк мавзуси билән бағлаштуруш Лутпулла Мутәллипниң 1938-жиллири язған шеирлиридиму учришиду («Дехинимға», «Һорун деханға» вә ш.о.). Бу жиллири Шиң Шисәйниң мәккар сәяситиниң нәтижисидә Уйғур елиға социалистик идеяләр киришкә башлиған еди. У, бир тәрәптин, Совет Иттипақини өзиниң һакимийитини күчәйтиш үчүн пайдиланса, иккинчи тәрәптин, социалистик идеяләр арқилиқ (мәсилән, жәмийәт тәрәққиятиға синипий көз қараш, милләтләр «достлуғи», империалистик дөләтләргә қарши туруш в.б.) уйғур хәлқиниң миллий еңини суслаштуруш, уйғур зиялийлириниң әқлий күчини башқа яққа бурушни мәхсәт қилған еди.

2.Баһар – әркинлик, азатлиқ. Мәзкүр сөзгә бу хил мәзмун бериш Һезим Искәндәровниң тарихий вәтинигә, йәни Уйғур елиға беғишлап язған шеирлирида көрүниду:

Күн нурлири салам берип үстүңдин,

Нур яғдуруп һаман саңа қарайду.

Баһар келип һаятиңға гүл терип,

Таң булбули әнди келип сайрайду. («Хантәңри» шеиридин. 1934-ж)

Улуқ суниң еқишини ким билмәс,

Инқилабий долқунини ким көрмәс.

Әтә-өгүн қайнап ташар бу дәрия,

Баһар-язни ким сеғинмас, ким сөймәс! («Тарим» шеиридин. 1934-ж.)

Долқунла, ғәзәп билән Или, Тарим,

Әсирләр болди дастан қайғу-зариң,

Қайна, таш, көккә өрлә, бәхит издә,

Һур азат мәңгү баһар һаят көзлә. («Уйғур қизи» поэмисидин. 1935-ж.)

Уйғур елида өткән әсирниң 20-30-жиллири Совет елидикигә охшаш ижаткарларға дөләт тәрипидин имканийәтләр яритилип, ғәмхорлуқ қилиш тамамән йоқ болуп, эксинчә миллий зиялийларниң йетилип чиқишиға қаттиқ тосалғулар қоюлған еди. Мәсилән, Һезим Искәндәровниң тәң-туши болған, бәдиий тәпәккүри жәһәттин артуқчилиғи болмиса, камчилиғи йоқ Ним Шеһитниң (1906-1972) 20-30-жиллири бари йоқи алтә шеир йезиши, йәни Һ. Искәндәров охшаш мол ижат қилалмаслиғиң асасий сәвәвиму шуниңда. Ним Шеһит охшаш қирғинчилиқларда аман қалған талантлиқ шаирларниң ижадийитиниң гүлләнгән дәври кейинки жилларға тоғра кәлди. Демәк, Өткүрниң ижадийитигә Уйғур елиниң шаирлири билән бир қатарда Һезим Искәндәровниң вә башқа қазақстанлиқ уйғур шаирлириниң ижадийитиниң тәсири болған.

Абдуреһим Өткүр шеирийитини һәртәрәплимә чоңқур тәтқиқат қилған алимә Һүля Касапоглу – Ченгел шаирниң ижадиға: «Өткүр ватанина ве миллетине сонсуз ве тартышылмаз севги беслейен, һаяти бойунжа һуррийет арзусуйла йашайан, һуррийет үмидийле жошан ве һүр истиклал ичин һичбир федакарлығы есиргемейен «мужаһит» бир шаирдир», дәп баһа берип, униң шеирлирида «азатлиқ», «әркинлик» охшаш сөзләрни қолланмастин, уларниң орниға «баһар», «таң», «қуяш» охшаш сөзләрни метафорилиқ қоллиниш алаһидилиги тоғрисида мундақ язиду: «Йөнетимин ажымасыз вә һаксыз тутуму гереги бу шиирлерде дий(г)ер Түркистан шаирлери тарафындан да геленек һалине гетирилен «темсили ифаде тарзи» һакимдир. Өткүр, сон дереже нефрет еттиги есарети кыш, күз, зимистан; чок севдиги ве арзуладыгы еркинлиги исе баһар, тан, сеһер, күн, куйаш каврамларыйла окуйужуйа улаштырмыштыр. Бу шиирлер, Өткүрүн фикир һайати ве санат гүчүйле бирликте Догу Түркистанын сияси ве сосйал дурумуну гөстермеси бакымындан чок өнемлидир». (285.с.)

Өткүршунас алимәниң һесаплиши бойичә «баһар» сөзи Өткүр шеирлирида 64 қетим қоллинилған.

Бу сөзниң қоллиниш алаһидиликлирни үгиниш жәриянида, 1920-30-жиллири Қазақстан уйғур әдәбиятида «баһар» сөзиниң социалистик әмгәк билән бағлаштурулуп қоллинишниң Өткүр ижадида учрашмайдиғанлиғи байқалди. Өткүр шеирийитидә бу сөз өзиниң уддул мәнасидин сирт, асасән, «әкинлик, азатлиқ» мәналирида қоллинилған.

«Баһар» сөзиниң жуқури бәдиий маһарәт билән һәм әң күчлүк рәвиштә сәясий мәзмунда ишлитилиши 1947-жили, 29-январьда шаирниң 24 йешида Үрүмчидә язған «Баһар чиллаймән» шеирида көрүниду. Мәзкүр шеир йезилған чағда Шәрқий Түркистан Жумһурийити билән гоминдан һөкүмити арисида 11 маддилиқ битим имзалинип, өлкилик һөкүмәт қурулған дәвир еди. Өткүр буниңдин нарази.

Шуңлашқа у баһар сөзигә бар маһритини селип жәңгиварлиқ роһ беришкә тиришиду. Бәлким Өткүр ШТЖниң қайта тикләнмәйдиғанлиғини, Өлкилик һөкүмәтниң вақитлиқ бир чарә екәнлигини һис қилған болса керәк. Чүнки дәл мошу вақитларда Ә. Қасимий башлиқ уйғурларниң шу чағдики 24 кишилик рәһбәрлири гоминдан һөкүмити тәрипидин Нәнжиңгә Миллий мәжлис жиғиниға тәклип қилинип, икки айдәк зиярәт баһаниси билән тутуп келиниду. Ә. Қасимийниң «Алий мухтәрият» тәливи қобул қилинмайду. Бу пурсәттин пайдилинип өзлириниң мәхпий плани бойичә гоминдан әскәрлири уйғур әскәрлириниң позициялиригә һужум қилип, қалаймиқанчилиқ туғдурған еди.

Бир қаримаққа бу шеир тәбиәтни тәсвирләйдиған пейзажлиқ лирикиға охшап келишиму мүмкин. Униң үстигә шеир қишта йезилған. Шуңлашқа у «зериккәч жанлар бу зимистандин» дәп, башлиниду. Амма әмәлиятта бу қиш хелә қийин бир қиш болуп, Абдухалиқ Уйғур ейтқандәк, «Кәтсә қолдин бу ғенимәт пурсити// Келәчәк ишиң чатақ, ишиң чатақ» дегән мәнадики бир қиш еди. У йеқин арида қайта баһарни келишидин дәрәк бәрмәтти. Шуңлашқа шаир амалиниң йоқидин «Түнләр кечиси һувлиған ширдәк//Аһу пиғанимдин баһар чиллаймән» дәйду.

Амма Өткүр вәзийәт қанчә еғир болмисун, роһсизлинишқа, үмитсизлинишкә һәргиз орун йоқ дәп, баһар-әркинлик үчүн күришиш идеясини оттуриға қойиду. Униң пикричә, әркинлик үчүн күрәшмигәнлик - у хаинлиқ, виждансизлиқ:

Өлүмдин артуқ йиғлап олтурмақ,

Мирасмиди бу яшлар аққузмақ?

Хаинлар иши баш егип турмақ,

Пак виждинимдин баһар чиллаймән.

Шундақла баһар – әркинлик үчүн болған күрәш бүгүн күнниңла иши әмәс. Бу ата-бовимиздин келиватқан күрәш:

Бовамму маңа шуни өгәткән,

Үндин өзгини нечүн сөйәй мән.

Бу азатлиқ үчүн күрәш һәтта муәллипниң женидинму әла:

Көкрәккә нәйзә қадалғандиму,

Иссиқ қенимдин баһар чиллаймән.

Уйғур совет әдәбиятиниң 20-30-жиллиридики шеирларда баһар үчүн күришиш идеяси мундақ күчлүк рәвиштә ипадиләнмигән. Бу Абдуреһим Өткүрниң шеирлириға хас чоң алаһидилик.

1947-жили 18-сентябрьдә Үрүмчидә язған «Әлвида саңа» намлиқ шеирида «Баһар чиллаймән» шеириға нисбәтән баһар-әркинлик үчүн күришиш идеяси, жәңгиварлиқ роһ, келәчәккә арзу-үмүт билән қараш тамамән суслашқан. Өткүр можут вәзийәткә бағлиқ чүшкүнлүккә берилип, көкләм-баһар-әркинлик билән хошлишиду:

Туйдум бир туйғу һаят чеһридин,

Көкләм қизиниң солғун меһридин.

Жудамиш көңүл баһар бәһридин,

Сөйүмлүк көләм, әлвида саңа!

Өткүр шеирлиридики «баһар» сөзи билән «көкләм» сөзиниң қоллинишида мәзмун жәһәттин пәриқ йоқ, амма стилистикилиқ түслири жәһәттин пәриқләндүрүлгән. «Әлвида саңа» шеирида «көкләм» сөзигә нисбәтән сәмимий, иллиқ мунасивәт бардәк қилиду. Уни шеирниң һәр бир бәндиниң ахирқи мисрасида қоллинилған «сөйүмлүк көкләм», «һәйвитим көкләм», «илһамим көкләм» «амриқим көкләм» «гүзәлим көкләм» «періштәм көкләм» дегән ибариләрдин байқашқа болиду.

Ариликтики узақ үзүлүштин кейин, Өткүр аталмиш «мәдәнийәт инқилави» раса әвжигә чиққанда, йәни 1970-жили 30-мартта «Баһар вәслигә муштақлиқ» намлиқ шеирини язиду. Бу шеириниң умумий роһи «Әлвида саңа» шеириниң роһиға охшап кетиду:

Гүзәл һөснүңни бир көрмәй

Аяғиңда бешим қоймай,

Өтәрму ушбу һәсрәттә,

Өмүр ғәмханә-ғәмханә?

Амма Өткүр можут вәзийәтниң күндин күнгә еғирлишип кетип барғиниға қаримай, келәчәктин, йәни баһар – әркинликтин һеч үмүт үзмәйду:

Қуяш йүзигә кир қонмас,

Үмидниң қанити сунмас.

Йолуңдин наүмид болмақ,

Маңа биганә-биганә.

Бу мәзмун шаирниң 1972-жили «мәдәнийәт инқилави» дәвридә йезилған даңлиқ «Из» шеиридиму еник көрүниду:

Қәбрисиз қалди демәң, юлғун қизарған далида,

Гүл-чечәккә пүркинур таңна баһарда қәбримиз.

1980-жили 23-мартта, Өткүр «Баһар вәслигә муштақлиқ» шеириға «Баһар кәлди» намлиқ шеирини мушаирә сүпитидә язиду. Бу шеирниң мәзмуниму өзи йезилған вақит билән зич мунасивәтлик болди. Мәлумки, Мав Зедуң 1976-жили вапат болғандин кейин, «Хитай алаһидиликлири бойичә социализм қуруш» йолида Деқ Шявпиң көплигән ислаһатларни елип бариду. Нәтижидә жәмийәттә ижабий өзгиришләр йүз беришкә башлайду. Бу шеирда әйнә шу өзгиришләргә нисбәтән шаирда пәйда болған үмүт учқунлири өз әксини тапқандәк. Шуңлашқа шеир сәрләвһәсиму «Баһар кәлди», дәп қоюлған. Амма бу шеирда баһар әркинлик әмәс, бәлки яхши турмуш мәнасиға егә.

Бу, әлвәттә, шаир 1947-жили «жану жанидин чиллиған», арзу қилған баһар болмисиму, дунияниң тәрәққиятиға маслашқан һалда йүз бериватқан өзгиришләрдин хурсәнд болуватқанлиғиниң бир бәлгүси еди:

Баһар кәлди яшарди жан,

Жириңлар қолда алтун жам.

Болуп әл бәхтигә сақий,

Кезәй мәйханә-мәйханә.

Хуласиләп ейтқанда, Абдурейим Өткүр «баhар» сөзигә кәң ижтимаий-сәясий мәзмун берәлигән hәм хәлқиниң өткән әсирдики тарихини, ечинишлиқ тәғдирини вә арзу-үмүтлирини өзигә хас бәдиий маhарити билән мошу бир сөз арқилиқ ипадиләлигән.

Paydilinilğan Edebiyatlar

ÖTKÜR, Abdurehim (2010). Bahar Çillaymen, Almuta: Mir Neşriyat.

Alişer Navoyi Asarlari Tilining İzohli Luğati (1983). 1-Tom, E. İ. Fozilov Tahriri Ostida. Toşkent: Fan Neşriyat.

Yusup Has Hacip (1984). Kutadğu Bilik, Beyjing: Milletler Neşriyati.

MUTELLİP, Lutpulla (2007). Hekiketni Tartinmay Sözle, Almuta: Mir Neşriyat.

Mehmud Kaşgeriy (2008). Türki Tillar Divani, Tekist, Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

Mehmud Kaşgeriy (2008). Türki Tillar Divani, İndeks, Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

Nim Şehit Eserliri (1998). Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

TEKİN, Talat (1989). 11. Yüzyil Türk Şiiri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uyğur Tilining İzahlik Luğiti (1991). 1-Tom, Beyjing: Milletler Neşriyati.

KASAPOGLU-ÇENGEL, Hülya (2000). Abdurrahim Ötkürün Şiirleri 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İSKENDEROV, Nezim (1966). Tallanğan Eserler. Almuta: Jazuşı.

Etimologiçeskiy Slovar Turkskih Yazıkov, Obşetyurksie i Mejtyurkskie Osnovı na Bukvı J, J, Y. (1989). Moskva, Nauka.